

NAĞILLARDA ƏSL QƏHRƏMAN VƏ YALANÇI QƏHRƏMAN PARALELİ

A Real Hero and Lying Hero in the Tales

Müxtar KAZIMOĞLU*

Özet: Məkalede Türk halklarının masallarında sahte kahraman konusu araştırılmıştır. Belirlenmiştir ki masalarda sahte kahraman kendisini iki esas yönde gösteriyor: “ciddi” ve komik. Masallar üzerinde izlenimlerden görüyoruz ki «ciddi» yönlü sahte kahramanlar olumsuz kahraman örnekleridir. Ama komik yönlü sahte kahramanlar hakkında bunları deyəmeyiz. Çünkü “ciddi” yönlü sahte kahramandan farklı olarak, komik sahte kahraman şari, kötülüğü değil, hayırı, iyiliği temsil ederler. Güllüş kültürünün taşıyıcısı olan komik sahte kahraman tenbellikden ve korkaklıktan (örneğin, “Hambal Ahmet”, “Ustacan Ahmet” ve b. masalarda) kendisini daha açık şekilde göstermektedir. Bu masalarda tenbel korkağın, korkak korkmazın parodisi gibi takdim ediliyor. Komik sahte kahraman hayırı temsil etdiyine, yaratılış, hayatvericilik sembolü olduğuna göre sonunda başarılı olur.

Masalarda araştırılan kahramanın ikileşmesi motifinin arşetipinde ekizler miti dayanmaktadır. Arkaik inisasyon ritüelinin kalıntıları masalın sahte kahraman karakterinde bir şekilde kendi yansımasını bulmuştur. Mitin masal karakterinde transformasyonu sonucunda kahramanlar da iki karaktere ayrılıyorlar.

Masalın sahte kahramanı iki esas fonksiyona sahip olur: eğlendirme ve koruma. Eğlendirme fonksiyonunu sağlayan komik unsur da masalın esas kahramanını kollamak için düşünülmüş halk yaratıcılığı olayıdır. Bunun temelini güllüş kültürü ile bağlı eski animist görüşler ve güllüşün koruyucu ruh olduğu hakkında inanclar oluşturmaktadır.

Anahtar kelimeler: Masal, Kahraman, “Ciddi”, Sahte, Komik, Güllüş Kültürü, Ekizler Miti.

Abstract: The lying hero problem in the tales of Turkish peoples is investigated in the article. It is cleared up that lying hero shows himself in two forms: “Serious” and comic. Serious lying heroes in the tales are negative but comic heroes are positive characters. The archetype of these heroes are twins myths. The symbol of positive cult of laugh connected with the animus ideas and the believes about the spirit being protector of laugh provided that lying comic hero is a positive character.

Key words: Tale, Hero, Serious, Lying, Comic, Cult of Laugh, Twins Myths.

* Prof. Dr., Azərbaycan Milli Elmlər Akademiası Folklor İnstitutunun Direktoru

Giriş

Yalançı qəhrəman (yəni uydurma, yapma qəhrəman) nağıllarda iki əsas yöndə özünü göstərir: «ciddi» və komik. «Ciddi» yöndə təqdim edilən yalançı qəhrəman əsl qəhrəmanın (yəni uydurma, yapma olmayan qəhrəmanın) hərəkətlərini öz adına yazmaq, onun qismətinə sahib çıxmaq istəyən qəhrəmandır. Məsələn, üç qardaşdan bəhs edən bir çox nağıllarda («Məlikməmməd», «Üç şahzadə», «Vəfalı at» və s. nağıllarda) böyük və ortancıl qardaşlar kiçik qardaşı aradan götürmək və onun bahadırlığını öz adlarına çıxmaqla yalançı qəhrəman (yalançı bahadır) funksiyası daşıyırlar. Fikrimiz aydın olsun deyə «Məlikməmməd» nağılından bəzi epizodları yada salaq: Üç qardaş qarşısında çətin bir iş durur. Bu iş quyuya (yəni yeraltı dünyaya) girib yaralı divi öldürməkdən ibarətdir. Quyuya girməyə nə böyük, nə də ortancıl qardaş cəsarət edir. Quyuya girib yeraltı dünyaya daxil olan kiçik qardaş (Məlikməmməd) bir divi yox, üç divi öldürəsi və divlərin əlində əsir olan üç bacını xilas edəsi olur. Bacıların kimə ərə gedəcəyində heç bir çətinlik yoxdur: böyük bacı böyük qardaşın, ortancıl bacı ortancıl qardaşın, kiçik bacı isə kiçik qardaşın (Məlikməmmədin) qismətidir. Amma böyük və ortancıl qardaşlar kiçik bacının daha gözəl olduğunu görüb, kiçik qardaşın qismətinə sahib olmaq fikrinə düşürlər. Onlar Məlikməmmədin ipini kəsib, onu tərəzidən quyunun dibinə salıb evə qayıdırdılar. Böyük və ortancıl qardaşlar padşaha (yəni atalarına) yalandan kiçik qardaşın öldüyünü bildirməklə həm kiçik qızı ələ keçirmək, həm də Məlikməmmədin bahadırlığını öz adlarına çıxmaq niyyəti güdürlər. Böyük və ortancıl qardaşlar öz niyyətlərini müəyyən qədər həyata keçirə bilirlər. Yəni ataları onları əsl bahadır kimi qəbul edir və böyük qardaşa toy tədarüki görülür. Bu süjetdə yalançı qəhrəman funksiyasını böyük və ortancıl qardaşlar ayrı-ayrılıqda yox, bir yerdə ifadə edirlər. «Dirsə xan oğlu Buğac boyu»nda Dirsə xanın namərdlik edən qırx silahdaşı vahid obrazın ifadəçisi olduğu kimi, «Məlikməmməd» tipli nağıllarda da yalançı qəhrəman funksiyası daşıyan böyük və ortancıl qardaşlar vahid obrazın ifadəçiləridir. «Məlikməmməd» tipli nağıllarda böyük və ortancıl qardaşlar vahid mənfi obraz və yalançı qəhrəman kimi xeyri yox, şəri təmsil edir. Şərin təmsilçisi olan bu obrazlar, nağıl poetikasına görə, ölümə, ən azı məğlubiyyətə məhkumdur. Bu o deməkdir ki, nağılın sonunda əsl qəhrəman ortaya çıxmalı və yalançı qəhrəman öz cəzasına çatmalıdır. «Məlikməmməd» tipli nağıllar məhz bu cür başa çatır.

«Ciddi» yönlü yalançı qəhrəmanın nağıllarda səciyyəvi bir tipi yalançı bahadırdısa, bir tipi də yalançı adaxlıdır. Yalançı adaxlı obrazına baş qəhrəmanı qızlardan ibarət olan nağıllarda («Nar qızı», «Gülnar xanım», «Yetim qızla cadugər» və s. nağıllarda) daha çox rast gəlirik.

«Nar qızı» nağılında göstərilir ki, padşah oğlu yuxuda Nar qızını görüb, ona aşiq olur və sehrkar vəzirə Nar qızının tapılıb gətirilməsi əmrini verir. Vəzir üç divin ixtiyarında olan Nar qızını tapıb gətirir. İşin qaydasınca getdiyi bir vaxtda yalançı qəhrəman (yəni yalançı adaxlı) peyda olur və iş düyünə məhz bundan sonra düşür. Həmin nağılda yalançı adaxlı funksiyasını daşıyan başqa biri yox, vəzirin öz qulluqçusudur. Vəzir Nar qızını bir çinar ağacına çıxarır ki, gedib saraydan Nar qızına paltar gətirsin və qeyri-adi gözəli padşah oğlunun yanına yaxşıca geyindirib aparsın. Vəzir paltar dalınca gedəndən sonra vəzirin qulluqçusu çinar dibindəki quyudan su doldurub aparmağa gəlir. Qulluqçu qız suda Nar qızının şəklini görüb, ağacın başına çıxır, Nar qızını itələyib quyuya salır və özü onun yerində oturub şahzadənin yolunu gözləyir. Şahzadə, qulluqçu qızın sirt-sifətcə qaralığına təəccüblənsə də, yuxuda gördüyü qızın həmin qara qız olduğuna inanır və onunla evlənir.

«Nar» qızı nağılında qulluqçu qızın «qara qarabaş» adlandırılması təsadüfi detal sayılmamalıdır. Nəzərə alınmalıdır ki, nağıl söyləyicisi «qara qarabaş» adı altında qulluqçu qızın məhz qararı, yəni şərti təmsil etməsini diqqətə çatdırmaq istəyir. «Nar qızı» nağılında quyu obrazına gəlincə, qeyd etməliyik ki, bu quyu öz semantikasına görə başqa nağıllarda (eləcə də «Məlikməmməd» nağılında) gördüyümüz quyudur. Amma quyudan çıxıb öz qismətinə qovuşmağın yolu «Nar qızı» nağılında bahadırlıq nağılında kimi deyil. Yalançı qəhrəmanın törətdiyi bəladan qurtarmağın əsas yolu bahadırlıq nağıllarında qılinc-qalxana əl atmaqdırsa, «Nar qızı» tipli nağıllarda gülə-çiçəyə, kola-ağaca çevrilməkdir. Bahadırlıq nağılında baş qəhrəman silah qurşanıb, at sürüb açıq meydanda davaya başlayırsa, «Nar qızı» nağılında baş qəhrəman (yəni əsl adaxlı) öz varlığını padşah oğluna uzaqdan-uzağa, işarələrlə çatdırır. «Padşah oğlunun qismətinə yazılan qız mənəm!» - deyib səsini qaldırmaq Nar qızının işi deyil. Nar qızının işi zəriflik, incəlik nümunəsi göstərib padşah oğlunu əvvəl-axır məsələdən hali etməkdir.

Baş qəhrəmanı qızlardan ibarət olan nağıllarda yalançı adaxlı süjetlərindən biri ölüm yuxusuna getmiş şahzadənin keşiyini çəkməklə bağlıdır. Həmin süjetin ümumi məzmunu belədir: baş qəhrəman (yəni qeyri-adi xüsusiyyətləri ilə hamıdan seçilən qız) ölüm yuxusuna getmiş şahzadənin otuz doqquz gün keşiyini çəkir və qırxıncı gün təsadüfən şahzadənin yanından uzaqlaşmalı və öz yerini qulluqçu qıza verməli olur. Nəticədə qulluqçu qız ölüm yuxusundan ayılan şahzadəyə özünü qırx gün onun keşiyini çəkən cəfakeş qız kimi təqdim edir və şahzadəyə ərə getməyə nail olur. «Balıqlar padşahı ilə Yaqub» nağılına (2, 223-228) daxil olan süjetlərin birində baş qəhrəman (yəni qeyri-adi cəfakeşliyi ilə seçilən qız) padşah oğlunun keşiyini nəinki qırx gün, düz bir il sərəsər çəkir. Bir ilin tamamında öz yerini qulluqçu qıza verib qısa müddətə şahzadənin yanından uzaqlaşmaqla baş qəhrəman yalançı qəhrəmana fəaliyyət üçün fürsət vermiş olur.

Nağılda qulluqçu qızın yalançı qəhrəman sifətində özünü göstərməsi belə baş verir: «Oğlan ayılıb öz-özünə dedi: - Nə çox yatmışam.

Gördü ki, başının üstündə bir qız var, dedi: - Ay qız, sən kimsən?

Qulluqçu dedi: - Mən iki ildir ki, sənin milçəyini qovuram, hələ sənin üçün bir qulluqçu da tutmuşam» (2, 227). Bu nümunədə qulluqçu qız baş qəhrəmanı (yəni, həqiqətən, şahzadənin keşiyini çəkən qızı) qulluqçu kimi qələmə verməklə mənfi əvəzedici rolunda çıxış etmiş olur. Bəli, yalançı adaxlı həqiqi adaxlının mənfi əvəzedicisinə çevrilir. Bu əvəzediciliyin müqabilində həqiqi adaxlının müqavimət göstərməsi bir çox başqa nağıllarda gördüyümüz müqavimətdən çox da seçilir: həqiqi adaxlı öz qismətinin əldən getməsini səssiz-səmirsiz qarşılayır və bazardan özünə bıçaqla bərabər, səbir daşı da aldırır. Yəni burada baş qəhrəman heç də Məlikməmməd tipli qəhrəmanlar kimi hərəkət etmir. Əgər Məlikməmməd və ona oxşar digər qəhrəmanlar sonda yalançı qəhrəmandan qisas alırlarsa, yalançı qəhrəmanı fiziki, yaxud da mənəvi ölümə məruz qoyurlarsa, şahzadənin bir il keşiyini çəkən qız dərddini səbir daşına söyləyib bıçaqla özünü öldürmək qərarına gəlir. Əsl həqiqətdən hali olan şahzadə baş qəhrəmanı ölümdən xilas edir və ədalət bərpa olunur.

Göründüyü kimi, xatırladığımız «ciddi» yönlü yalançı qəhrəmanlar mənfi qəhrəman nümunələridir. Bəs komik yönlü yalançı qəhrəmanlar hansı səpkidədir? Komik yönlü yalançı qəhrəmanları da mənfi qəhrəmanlar saymaq olarmı? Bizcə, yox. Bizcə, «ciddi» yönlü yalançı qəhrəmandan fərqli olaraq, komik yalançı qəhrəman şəri yox, xeyiri təmsil edir. Gülüş kultunun daşıyıcısı olan komik yalançı qəhrəman tənbel və qorxaqlardan bəhs edən nağıllarda (məsələn, «Hambal Əhməd», «Ustacan Əhməd» və s. kimi nağıllarda) özünü daha qabarıq göstərir. Bu nağıllarda tənbel qoçağın, qorxaq qorxmazın parodiyası kimi təqdim edilir. Komik yalançı qəhrəman xeyiri təmsil etdiyinə, doğruluş və həyatvericilik simvolu olduğuna görə sonda uğur qazanır.

Fikrimizi əsaslandırmaq üçün nağıl süjetlərinə müraciət edək, qorxaq nağıl qəhrəmanları ilə bağlı süjetin ümumi məzmununu yada salaq: Baş qəhrəman son dərəcə tənbel və qorxaqdır – əlini ağdan qaraya vurmur, qapıdan çölə çıxmağa ürək eləmir. Arvad bezib onu evdən çölə atır. Başını dolandırmaq məcburiyyətində qalan baş qəhrəman az vaxtın içində böyük ad-san qazanır, yenilməz bir pəhləvan kimi tanınır. Onun sorağı padşaha da gedib çıxır və padşah onu özünə qoşun başçısı götürür. Baş qəhrəman düşmən qabağına yel atın üstündə çıxır və bir ağacı kökündən çıxarıb düşmən qoşununu şil-küt edir. Amma bütün bunlar təsadüf nəticəsində baş verir. Əslində baş qəhrəman qorxaq olaraq qalmaqdadır.

«Hambal Əhməd», «Ustacan Əhməd» kimi Azərbaycan, «Qarabatır» kimi türkmən, «Çoban batır» kimi qazax nağılları əsasında xatırladığımız bu süjet iki cür yozula bilər:

1. Baş qəhrəman tənbellik və qorxaqlıq pərdəsi arxasında əsl mahiyyətini gizlədən bir bahadır;dir;

2. Baş qəhrəman yalançı pəhləvandır.

Birinci yozuma əsaslanıb belə güman etmək olar ki, tənbellik və qorxaqlıq mifoloji kökünə görə bir inisiyasiya mərhələsidir; bu mərhələni keçəndən sonra qəhrəman yeni mahiyyət qazanır və dönüb əsl bahadır olur. Amma qarşıya sual çıxır: tənbellik və qorxaqlıq mərhələsindən keçib yeni mahiyyət qazanan qəhrəman (əgər, həqiqətən, o, yeni mahiyyət qazanırsa) nəyə görə nəticədə tənbellik və qorxaqlıqdan uzaqlaşma bilmir və ümidini yalnız təsadüflərə bağlamalı olur? Əgər nağılın sonunacan biz baş qəhrəmanı pəhləvanlıqda aciz və naşı adam kimi görürüksə, onda hansı dəyişmədən, yeni mahiyyət qazanmaqdan danışa bilərik? Yeri gəlmişkən qeyd edək ki, qorxaq nağıl qəhrəmanının qorxaq olaraq qalmasını Türkiyədən olan araşdırıcı E. Aslan da: «qorxaqlıq masalın sonuna qədər yoğunlaşaraq davam edir» - şəklində təsdiq edir (9, 41).

Bizə belə gəlir ki, tənbel və qorxaqlardan bəhs edən nağıllarda baş qəhrəmanın funksiyası təlxəyin hökmdar yanındakı funksiyası ilə daha çox müqayisə oluna bilər. Təlxək öz məzəli oyunları ilə hökmdara magik güc-qüvvət verdiyi kimi, tənbel və qorxaq nağıl qəhrəmanları da məzəli sərgüzəştləri ilə hökmdara və başqalarına magik güc-qüvvət verir.

«Ustacan Əhməd», «Qarabatır» kimi nağıllarda əhvalat sırf məişət zəminində – ərin evə qazanc gətirməməsi əsasında başlayır. Amma çox keçmir ki, bahadırlıq həmin nağıllarda ana xəttə çevrilir. Aydın olur ki, nağıl məişət zəminində başlasa da, əslində söhbətin məğzini ömründə qılınc-qalxan üzü görməyən, at belinə qalxmayan adamın döyüşə atılması təşkil edir. Özü də bu adam döyüşə sırası bir döyüşçü kimi yox, padşahın baş pəhləvanı, sərkərdəsi kimi atılır. Padşahın baş pəhləvanı olmaq, hətta padşahın öz atını minmək (6, 67) bu nağıllarda təsadüfi detaldırımı? Bizcə, yox. Məsələ burasındadır ki, təlxək kimi bu qəhrəman da hökmdarın parodiyasıdır. Təlxək, hökmdarın aqilliyini imitasiya edərsə, qorxaq nağıl qəhrəmanı da hökmdarın bahadırlığını imitasiya edir. Daha doğrusu, qorxaq adamın yalançı bahadırlığından bəhs edən nağıl süjetinin kökündə hökmdarın qəhrəmanlığını yamsılamaq və bu yolla hökmdarı bəladan, təhlükədən qorumaq inamı durur.

Quldurlarla, div, əjdaha, aslan kimi qeyri-adi qüvvələrlə, düşmən qoşunu ilə qarşılaşdırılan qorxaq nağıl qəhrəmanının hərəkətləri ətrafdakı adamlara cəsur bir adamın hərəkətləri kimi görünür. Nağıl qəhrəmanı ata minməkdən qorxduğuna görə xahiş edir ki, onun ayaqlarını atın qarını altında bir-birinə bağlasınlar. Padşah bunun səbəbini soruşanda qəhrəman belə cavab verir: “Mən and içmişdim ki, şəhid olmayınca atdan düşməyəcəm” (1, 77). Padşah bu sözlərə tam inanır. Yaxud qorxaq nağıl qəhrəmanı yel atına minib özünü düşmən qoşununa vuranda vahimələnib atın boynunu qucaqlayır: “Cilov! Cilov!” – deyib atı saxlatmaq istəyir. Düşmən qoşununun Çilovxan adlı sərkərdəsi elə bilir ki, Əhməd öldürmək üçün onu axtarır. Canının dərdindən qoşunu da götürüb qaçır (1, 77). Qorxaq nağıl qəhrəmanının bu cür hərəkətləri lətifə qəhrəmanlarının sərgüzəştlərini xatırladır. Yaraqlı-yasaqlı Molla Nəsrəddin zərrə qədər müqavimət göstərmədən bütün pullarını yolkəsənə təhvil verir, amma özünü və arvadını inandırmağa çalışır ki, udan heç də yolkəsən yox, o, özüdür – Molla Nəsrəddindir (7, 250-251). Teymurləngin yanında Molla nə qədər ox atırsa, heç biri hədəfə dəymir. Amma hər dəfə ox hədəfdən yan keçdikcə: “Filankəs oxu belə atardı”, – deyib vəziyyətdən çıxır. Neçə oxdan sonra, axır ki, bir ox gedib hədəfə tuş olanda Molla sevincək: “Molla Nəsrəddin də oxu belə atardı”, – deyir (7, 93-94). Molla Nəsrəddinin bu sərgüzəştləri ilə qorxaq nağıl qəhrəmanlarının silsilə hərəkətləri üst-üstə düşür. Dediymiz nağıl qəhrəmanları da özlərini və başqalarını böyük şücaət sahibi olduqlarına inandırırılar. Belə inandırma məqamlarının birincisi məşhur milçək əhvalatıdır. Qorxaq nağıl qəhrəmanlarının ilk “bahadırılığ”ı məhz milçək öldürmək əhvalatından başlayır. Ustacan Əhməd qırx milçək öldürəndən sonra usta yanına gedib özünə dəmir papaq düzəltdirir və papağın üstünə bu sözləri yazdırır: “Bir şapalağa qırx əjdaha öldürən... Ustacan Əhməd mənəm” (4, 126). Sağ əliylə yetmiş, sol əliylə altmış milçək öldürən Qarabatır da gümüş dəstəkli bir bıçaq düzəltdirir və bıçağın sapında bu sözləri həkk etdirir: “Solda altmışını, sağda yetmişini qırıb-tökən Qarabatır” (6, 65). Ustacan Əhməd və Qarabatırların milçəyi əjdaha sayması Bəhlul Danəndənin qarğı at minməsi, bəktaşi dərişinin taxta qılinc taxması ilə də yaxından səsleşir. Əsas yaxınlıq qəhrəmanların az və ya çox dərəcələ oyunbazlıq nümayiş etdirməsindədir. Bəli, Bəhlul Danəndə və bəktaşi dərişindəki oyunbazlığın müəyyən əlamətləri qorxaq nağıl qəhrəmanlarında da müşahidə olunur. Milçəyin əjdaha olmadığını Ustacan Əhməd və Qarabatırlar da çox yaxşı bilirlər. Amma bahadırılıq oyununa başlamaqdan ötrü milçək əjdahaya dönməli, adlı-sanlı pəhləvanlar bir zərbəyə neçə-neçə “əjdaha” öldürən bu adamdan qorxmalı, onun səsi-sorağı padşaha gedib çatmalı və əsas hadisələr bundan sonra cərəyan etməlidir. Əsas hadisələr dedikdə biz, əlbəttə, qorxaq adamın sərkərdəlik sərgüzəştlərini nəzərdə tuturuq. Qorxaq adamın sərkərdəliyi “Kəndirbaz” oyunundakı yalançı pəhləvanın

kəndirbazlığı ilə eyni mahiyyət daşıyırmı? Eyni mahiyyət daşıyırsa, demək, Ustacan Əhməd və Qarabatırlar da yalançı pəhləvanlardır. Bu obrazların başlıca funksiyası əsl pəhləvanlığı yamsılamaqdır.

Haqqında danışdığımız nağıllarda tənbel və qorxaq qəhrəmanların, həqiqətən, bir parodiya nümunəsi kimi meydana çıxmasını parodiyanın nağıllardakı başqa nümunələri də təsdiq edir. Başqa nümunələr dedikdə tacirliyin, rəmmallığın, quldurluğun parodiyasını nəzərdə tuturuq. Bəli, nağıllarda bahadırlıqla yanaşı, tacirliyin, rəmmallığın, quldurluğun da parodiya mövzusunə çevrilməsinin şahidi oluruq. Məsələn, “Məhərin nağılı” (10, 82-93) arvadın zülmünə dözməyib evdən gedən pinəçinin yalançı tacirliyindən, “Dad Xanpərinin əlindən” nağılı (2, 241-247) arvadın hökmünə tabe olan kişinin yalançı rəmmallığından bəhs edir. Ticarətdən bixəbər olan bir adamın dünyanın ən varlı taciri kimi, rəmmallıq barədə heç bir anlayışı olmayan bir adamınsa ən bilici rəmmal kimi tanınması qorxaq və tənbel adamın sərkərdə kimi tanınması ilə eyni mahiyyət daşıyır. Qorxağın qoçaqlığı bir oyun olduğu kimi, pinəçinin tacirliyi də bir oyuna çevrilir. Qorxaq qoçaq oyunu oynadığı kimi, savadsız da rəmmal oyunu oynayır.

Qorxağın sərkərdəliyi, pinəçinin tacirliyi, savadsızın rəmmallığı və acizin quldurluğunda əsas diqqət dinləyicini güldürməyə, onun həyat eşqini artırmağa doğru yönəlir.

Aydınlaşdırılması vacib olan məsələlərdən biri «ciddi» yönlü yalançı qəhrəmanın genezisi məsələsidir. Təəssüf ki, bu məsələ folklorşünaslıqda diqqətdən kənar qalıb. Yalançı qəhrəman probleminə öləri toxunan V. Y. Propp belə hesab edib ki, bu obraz nə tarixi gerçəklikdən, nə mərasimlər, inamlar aləmindən, nə də miflərdən doğulub. Görkəmli folklorşünasın fikrincə, bu obrazı biz sırf nağıl obrazı, nağılın öz bətnindən doğulan obraz hesab etməliyik (8, 338). V. Y. Proppun bu fikirləri ilə razılaşmaq çətindir. Əvvəla, ona görə ki, yalançı qəhrəman heç də yalnız nağıl üçün səciyyəvi deyil və bu obraz folklorun başqa janrlarında da özünəməxsus yer tutur. İkinci tərəfdən isə, yalançı qəhrəman heç də mifoloji düşüncədən kənar qalan obraz deyil və bu obrazın da bir çox digər folklor personajları kimi, arxaik görüşlər sistemi ilə qırılmaz əlaqəsi var. Yalançı qəhrəmanın arxaik görüşlər sistemi ilə əlaqəsindən danışmadan qabaq bu obrazın nağıldan başqa daha hansı janrlar üçün səciyyəvi olmasına diqqət yetirmək lazım gəlir.

Yalançı qəhrəmana nağıllardan əlavə, dastanlar və xalq oyunlarında rast gəlirik. Xalq oyunlarında rast gəldiyimiz yalançı qəhrəman (məsələn, “Əkəndə yox, biçəndə yox, yeyəndə orta qardaş” adlı xalq dramındaki tənbel qardaş,

«Kəndirbaz» oyunundakı yalançı kəndirbaz, yaxud yalançı pəhləvan), əsasən, komik yöndə təqdim olunur. Dastanlarda rast gəldiyimiz yalançı qəhrəmanlar isə (məsələn, «Bamsı Beyrək» boyunda Yalançı oğlu Yalancıq, «Aşırıq Qərib» dastanında Güloğlan və Şahvələd), əsasən, ciddi yöndə təqdim olunur.

Nəticə

Nağıl və dastanlarda xüsusi yer tutan və komik yox, “ciddi” yöndə təqdim olunan yalançı qəhrəmanın mifoloji kökünü, ilk növbədə əkizlər mifində axtarmaq lazım gəlir. Fikrimizcə, nağıl və dastanlarda rast gəldiyimiz qəhrəman və yalançı qəhrəman münasibətləri əkizlər mifində bir-biri ilə rəqabətdə olan qardaşların özünəməxsus münasibətinin törəməsi və davamıdır. Əkizlər mifində qardaşlardan biri müsbət planda təqdim edilib diqqət mərkəzində dayandığı kimi, nağıl və dastanlarda da baş qəhrəman yalançı qəhrəmanla müqayisədə qeyri-adi xüsusiyyətləri ilə daha çox seçilir və hadisələrin inkişafında aparıcı fiqura çevrilir. Əkizlər mifində mənfi planda təqdim edilən qardaş o biri qardaşın gücünü qabarıq şəkildə əks etdirmək üçündürsə, nağıl və dastanlarda da yalançı qəhrəman baş qəhrəmanın yenilməzliyini qabarıq şəkildə canlandırmaq üçündür. Mifdə şəri təmsil edən qardaşın məğlubiyyəti xeyiri təmsil edən qardaşın mütləq qalibiyyətinin əsasına çevrildiyi kimi, nağıl və dastanlarda da yalançı qəhrəmanın ölümü baş qəhrəmanın yenidən “dirilməsi”nin əsasına çevrilir.

QAYNAQLAR

1. Azərbaycan nağılları, 5 cildə, II cild. Tərtib edəni Ə. Axundov, Bakı, Azərbaycan EA nəşriyyatı, 1961.
2. Azərbaycan nağılları, 5 cildə, III cild. Tərtib edəni Ə. Axundov. Bakı, Azərbaycan EA Nəşriyyatı, 1962.
3. Azərbaycan nağılları, 5 cildə, IV cild. Tərtib edəni H. Seyidov, Bakı, Azərbaycan EA Nəşriyyatı, 1963.
4. Azərbaycan nağılları, 5 cildə, V cild. Tərtib edəni Ə. Axundov. Bakı, Azərbaycan EA Nəşriyyatı, 1964.
5. Qazax nağılları. Tərcümə edəni F. Əhmədov. Bakı, Azərnəşr, 1988.
6. Türkmən nağılları. Tərcümə və tərtib edəni F. Əliyev. Bakı, Azərnəşr, 1989.

7. Dava yorğan davasıymış. Mola Nəsrəddin lətifələri. Tərtib edəni B. Abdulla. Bakı, Yazıçı Nəşriyyatı, 1996.

8. Пропп В. Я. Исторические корни волшебной сказки. Ленинград, Изд-во Ленинградского Университета, 1986.

9. Aslan E. Masal araştırmaları və Korkak Ali masalı üzərində bir incələmə. Milli folklor dergisi, 2001, №52, s.33-45.

10. Azərbaycan nağılları, 2 cildə, II cild. Toplayıb tərtib edəni Ə. Axundov. Bakı, Azərənəşr, 1970.